

Fakta om dialekter

Faktahäfte för dig i skolan

Innehåll

Vad är en dialekt och vad är ett språk?	3
Skala från dialekt till standardspråk	3
Språkliga variabler	4
Språkdrag	5
Dialektområden	5
Några viktiga språkdrag	7
Att räkna antalet dialekter	8
Varför finns det dialekter?.....	8
Alla språk har dialekter	9
Dialekter förr och nu	9
Är vissa dialekter mer omtyckta än andra?	10
Idiolekten – din personliga dialekt	10
Läs- och lyssningstips	10

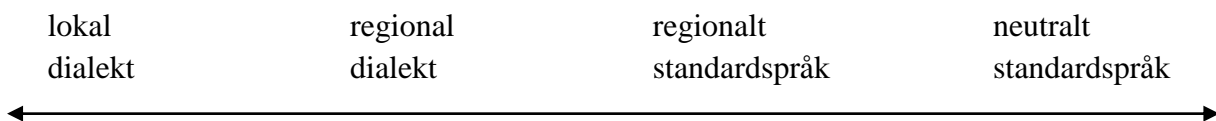
Vad är en dialekt och vad är ett språk?

I ett språk brukar det finnas olika dialekter. En dialekt är en variant av ett språk, och den varianten talas i ett visst geografiskt område.

Ibland kan man undra varför något är en dialekt och inte ett eget språk. I Kina är dialekterna så olika varandra att talarna av två olika dialekter inte alls kan förstå varandra. Andra gånger kan det vara tvärtom. Språken norska och svenska är så lika varandra att svenskar och norrmän ofta förstår varandra väldigt väl. Men skillnaden är att Norge och Sverige är två självständiga nationer. Kina är en enda jättstor nation. Det är ofta nationsgränserna som avgör var man drar gränsen mellan olika språk.

Skala från dialekt till standardspråk

Man kan tala dialekt på olika sätt. Vissa pratar mycket dialekt, så mycket att det är svårt eller omöjligt för personer som inte kan dialekten att förstå dem. Andra pratar knappt någon dialekt alls. Att prata utan dialekt kallas för att tala *standardspråk*. Då går det inte ens att höra vilken del av landet den som talar kommer ifrån. Man kan placera in de olika varianterna av talat språk på en glidande skala:

Lokal dialekt skiljer sig mest från standardspråket. Att en dialekt är lokal betyder att den bara används inom ett litet område. Lokal dialekt är svår, ja ibland omöjlig, för personer från andra delar av landet att förstå. Fram till början av 1900-talet fanns det mycket mer lokala dialekter än idag. Då kunde dialekterna skilja sig ganska mycket även mellan två byar som låg bredvid varandra.

Skillnaderna mellan lokal dialekt och standardspråket finns i uttal, böjning, ordförråd och meningsbyggnad. Exempel på uttal är att säga *körka* istället för *kyrka*, och på böjning att säga *koa* istället för *kon*. När det gäller ordförråd säger vissa *stinta* istället för *flicka* eller *sork* istället för *pojke*. Meningsbyggnad är bland annat vilken ordning orden kommer i, exempelvis *bror min* istället för *min bror*.

Lokal dialekt finns kvar än idag men försvinner mer och mer. Nu är det ganska få personer som talar lokal dialekt, och de flesta finns på landsbygden.

Regional dialekt skiljer sig tydligt från standardspråket men det brukar gå bra för personer från andra delar av landet att förstå nästan allting. En person som pratar göteborgska, stockholmska, skånska, västgötska eller värmländska har regional dialekt.

Det går inte att höra från vilken by eller vilket samhälle talaren kommer, men däremot hörs det tydligt i vilken region, alltså vilken större stad eller vilket landskap, personen hör hemma.

Det kan märkas på uttalet, vissa ord i ordförrådet eller på *språkmelodin*. Språkmelodi kallas också för *intonation*, och det är hur man går upp eller ner i tonen när man pratar. Exempel på språkmelodi är att göteborgare går upp med tonen i slutet av en mening, eller att dalmål och gotländska låter sjungande.

I **regionalt standardspråk** finns det nästan ingen dialekt kvar. Det finns bara några få skillnader mot neutralt standardspråk som gör att det går att höra från vilken större region eller landsända talaren kommer. Språkmelodin brukar finnas kvar, den är ofta det sista som försvinner av en dialekt.

De regionala standardspråken i svenskan är: *sydsvenskt standardspråk* (Lund är centrum), *västsvenskt standardspråk* (Göteborg är centrum), *uppsvenskt standardspråk* (Uppsala och Stockholm är centrum), *norrländskt standardspråk* (Umeå är centrum) och *finlandssvenskt standardspråk* (Helsingfors är centrum).

Neutralt standardspråk avslöjar inte alls var talaren kommer ifrån. Det uttalas nästan som skriftspråket. Det liknar uttalet hos dialekterna i Mälardalen, eftersom det är de som ligger till grund för vårt skriftspråk. I verkligheten finns det kanske ingen som talar helt neutralt standardspråk. De allra flesta har i alla fall någonting i uttalet, ordförrådet eller språkmelodin som gör att man kan höra var de kommer ifrån.

Språkliga variabler

För att beskriva skillnader mellan dialekt och standardspråk, eller mellan olika dialekter, utgår man från *språkliga variabler*. En variabel innebär att det finns variation, alltså att en och samma sak kan uttryckas på olika sätt. Variablerna kan finnas inom uttal, böjning, ordförråd eller meningsbyggnad. Här kommer några exempel:

Uttal:

bakre eller främre *r*

tjockt eller tunt *l*

int eller *inte* (t.ex. *Jag vet int.*)

diftonger eller enkla vokaler (t.ex. *steor* eller *stor*, *stain* eller *sten*)

skuri, *skurit* eller *skåred* (t.ex. *Aj, jag har skuri mig i fingret!*)

Böjning:

sola eller *solen* (t.ex. *Sola skiner idag.*)

dom är för dyr eller *dom är för dyra*

dugde eller *dög*, *klapp/klöpp* eller *klippte*, *tröck* eller *tryckte*

Ordförråd:

vart ledsen eller *blev ledsen* (t.ex. *Flickan vart ledsen och började gråta.*)

la eller *väl* (t.ex. *Du ska la ha ett äpple?*)

få en spink, *speta*, *spåga*, *flis* eller *sticka i fingret*

Meningsbyggnad:

min bror eller *bror min*

Ordförråd: kröser, linnbär, tysling eller lingon. Vad heter det på din dialekt?

Språkdrag

Det är svårt att sätta en gräns för var en viss dialekt börjar och en annan slutar. Däremot finns det tydligare gränser för *språkdrag*. Varje dialekt har flera olika språkdrag som är typiska för just den. Ett språkdrag är en egenskap hos ett språk eller en dialekt. Bakre r är ett exempel på ett språkdrag, det är en av de egenskaper som kännetecknar de sydsvenska målen (se nästa stycke). De olika variablerna som räknades upp i förra stycket om språkliga variabler består alltså av olika språkdrag (bakre r, främre r, tjockt l-ljud, tunt l-ljud o.s.v.)

Dialektområden

Trots att det är svårt att sätta gränser mellan olika dialekter har språkforskarna delat in dialekterna i större huvudområden. Då kan man lättare få en överblick över svenskans dialekter. Forskarna utgår från ett antal viktiga språkdrag och delar utifrån dem in de svenska dialekterna i sex dialektområden: *sydsvenska mål*, *götamål*, *sveamål*, *gotländska mål*, *norrländska mål* och *östsvenska mål* (se rutan på nästa sida).

Det är mycket viktigt att tänka på att det finns övergångsområden nära gränserna mellan de olika dialektområdena. Där finns det ofta drag även från det dialektområde (eller de dialektområden) som ligger i närheten. Några exempel är Närke och östra Värmland där det finns övergångsområden mellan götamål och sveamål (mellansvenska mål) och södra Halland där det finns ett övergångsområde mellan sydsvenska mål och götamål.

För tydlighetens skull har vi tagit med både landskap, delar av landskap och ibland ännu mindre områden i vår indelning av dialektområdena nedan. Det är för att du som läsare inte ska behöva bli osäker på vilket område din dialekt tillhör. Men kom ihåg att det finns stora skillnader mellan dialekter även inom ett och samma dialektområde, och att det (som vi skrev i förra stycket) finns övergångsområden nära gränserna mellan de olika dialektområdena.

Sydsvenska mål: Talas i Skåne, Blekinge, södra Småland och södra Halland.

Götamål: Talas i norra Halland, Västergötland, norra Småland (förutom i nordöst), sydvästra Östergötland, Bohuslän, Dalsland och Värmland.

Sveamål delas upp i två grupper:

Mellansvenska mål (har drag från både uppsvenska mål och götamål) talas på Öland, i nordöstra Småland, Östergötland (förutom i sydväst), södra och västra Södermanland, Närke och västra Västmanland.

Uppsvenska mål talas i norra och östra Södermanland, Uppland, östra Västmanland, södra och östra Dalarna, Gästrikland och södra Hälsingland.

Specialområden: Dalmålen i övre Dalarna (i nordväst med Siljan som centrum) är klart skilda från övriga sveamål. Målen i Särna och Idre i Dalarna har likheter med norskan.

Gotländska mål: Talas på Gotland och Fårö.

Norrländska mål: De många och skilda dialekter som talas i norra Hälsingland, Medelpad, Jämtland, Ångermanland, Västerbotten, Norrbotten och i större delen av Lappland.

Specialområden: I Härjedalen och nordligaste Jämtland har dialekterna stora likheter med norska dialekter. I Tornedalen och norra Lappland finns influenser från finska och samiska.

Östsvenska mål: I delar av Finland (och tidigare även delar av Estland) har en del av befolkningen svenska som modersmål. De finlandssvenska dialekterna talas på Åland, i Åboland (område sydväst om Åbo), i Nyland (i kustområdet både öster och väster om Helsingfors) och i Österbotten (i ett större område längs kusten med Vasa som centralort).

OBS: Får inte förväxlas inte med svenska med finsk brytning som talas av finländare med finska som modersmål.

Några viktiga språkdrag

I listan här nedanför ser du några viktiga språkdrag som språkforskarna använder för att dela in dialekterna i huvudområden. Vi skriver i vilket dialektområde språkdragen finns (sydsvenska mål, götamål, o.s.v.). Ibland anger vi också landskap och delar av landskap.

De östsvenska målen finns inte med i listan. Om du vill ha mer information om dem kan du få det av [Institutet för de inhemska språken](#) eller av [Svenska litteratursällskapet i Finland](#).

Språkdrag	Ungefärlig utbredning
bakre r (överallt)	sydsvenska mål
Götaskorning, dvs. bakre r när det är långt och i början av ord, annars tungspets-r	norra Halland, norra Småland, Västergötland, södra Östergötland, delar av Värmland
ptk→bdg: köpa→köba, mat→mad, kaka→kaga	Skåne, Halland, Bohuslän
diftonger = en vokal uttalas som två, t.ex. gå→gau, öga→auge	sydsvenska mål, södra Västergötland, gotländska mål, delar av Dalarna, vissa norrländska mål
tjockt l	hela landet utom sydsvenska mål och gotländska mål
bindevokal: rävarompa, fästeman	sydsvenska mål, götamål
fisk→fesk, nyckel→nöckel	götamål
boken→boka	hela landet utom sydsvenska mål och vissa sveamål
De (dom)→di, däm	di: götamål, sveamål, sydsvenska mål däm: gotländska mål, Västerbotten
skurit→skuri, ätit→äti	hela landet utom sydsvenska mål och de flesta götamål
huset→huse, taket→take	hela landet utom sydsvenska mål och götamål
stycke→stytte, bäcken→bättjen, ryggen→ryddjen (s.k. norrländsk förmjukning)	de nordliga sveamålen, norrländska mål
dativböjning: in i öppningen→in i öppningo, jag kastade ut det åt hundarna→je kaste ut-e at hunnåm	delar av Dalarna, vissa norrländska mål
sitter→sitt	norrländska mål
de är fina→de är fin	norrländska mål
det långa håret→långhåre	norrländska mål

Att räkna antalet dialekter

Det går inte att räkna antalet svenska dialekter. Man pratar ofta om till exempel skånska eller norrländska, som om varje landskap eller till och med landsdel hade en enda gemensam dialekt. Men inom Skåne och Norrland finns det stora variationer i hur man pratar och det finns många olika dialekter. I Malmö i Skåne pratar man till exempel malmöitiska, och i Umeå i Västerbotten umemål. Det är väldigt svårt att avgöra var en dialekt börjar och en annan slutar eftersom gränserna är flytande.

Hur stort område som har en och samma dialekt har människor också olika uppfattning om. En dialekttalare som talar malmöitiska, talar samtidigt skånska och sydsvenska. Man kan också hävda att varje by i Dalarna har en egen dialekt, medan det på andra håll i landet kanske talas en och samma dialekt i en större del av ett landskap. Varje dialekttalare får faktiskt avgöra själv vad hon eller han talar och vad dialekten ska kallas. Vad talar du själv för dialekt?

Ur arkivet: Lars Madsén intervjuar hemmansägare Johan Lundmark i Alunda socken i Uppland 1941 (arkivnr ULMA 22286).

Varför finns det dialekter?

Alla språk som lever och används förändras med tiden. Nyheter kommer in i språket på olika sätt. En del nyheter uppkommer direkt hos talarna. Andra nyheter lånas in från andra språk eller dialekter som talarna har kontakt med. Nyheter som kommer in i språk och dialekter kallas för *novationer*. Vissa gamla uttal, ord eller former försvinner när novationerna kommer in, men andra lever kvar. De gamla dragen som finns kvar kallas för *arkaismer*. Alla språk är på det här sättet en blandning av gammalt och nytt.

Dialekter finns för att blandningen av gammalt och nytt i språket skiljer sig åt från plats till plats. Olika nyheter har uppkommit i olika områden. Efterhand som tiden har gått har det därför blivit större och större skillnader mellan dialekter runtom i landet.

Nyheter utifrån kanske inte har nått fram till en viss plats för att den är isolerad genom berg, hav eller skogar. Men även om det nya har nått fram är det inte säkert att det har börjat användas. Talare kan börja använda nyheter för att visa samhörighet med andra som talar likadant. Det kan till exempel vara människor som de har kommit i kontakt med genom handel. Men genom att inte börja använda nyheterna kan de också markera avstånd mot människor som de inte känner samhörighet med. Ofta sker allt det här ganska omedvetet.

Alla språk har dialekter

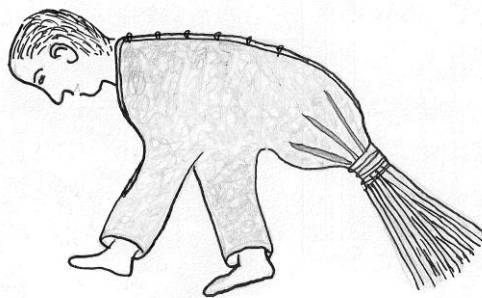
Det finns dialekter i alla levande språk, men alla språk har inte lika stora dialektskillnader. I länder där en folkgrupp som talar samma språk har bott länge finns det ofta många olika dialekter. I Storbritannien finns det därför fler engelska dialekter än i USA. Ändå är USA mycket större till ytan och det bor ungefär 5 gånger så många människor där.

Ofta är det så att ju längre tid en folkgrupp har bott på samma ställe, desto fler dialekter finns det.

Dialekter förr och nu

Dialekterna förändras med tiden. Ord som inte behövs längre försvinner och istället uppstår nya ord för nya saker. Förr bodde många på landet och jobbade inom jordbruket. De hade särskilda ord för olika redskap eller sysslor, som att hässja hö eller kärna smör. Nu messar vi kompisar, mikrar maten och självscannar i mataffären. Förr rullade de tunnband, drog armkrok* och gjorde kalkugnsstopp, nu kör vi gokart och spelar wii.

KALKUGN-STOPP

Ur arkivet: Illustration av kalkugnsstopp tecknad 1942 av Fräs Erik Andersson från Kärvsåsen i Dalarna (arkivnr ULMA 15469). Bland våra [frågor och svar om dialekter för unga](#) kan du läsa mer om leken kalkugnsstopp.

Dialekterna i Sverige har blivit mycket mer lika varandra nu än vad de var för hundra år sedan. Detta kallas för *dialektutjämning*. Den största anledningen till dialektutjämningen är att samhället har förändrats så mycket. För hundra år sedan bodde många på samma plats hela livet. De hade inte så mycket kontakt med omvärlden. Nu reser och flyttar vi mycket mer och längre bort. Vi träffar oftare människor som kommer från olika delar av landet.

När talare av olika dialekter möts försöker de anpassa sig. De byter ut ord och uttal som de märker att andra verkar ha svårt att förstå. På så sätt har skillnaderna mellan dialekterna försvunnit mer och mer.

*Vill du testa armkrok? Det går till så här:

Stå mitt emot varandra och fatta armkrok. Nu gäller det att lyckas dra ner den andra på marken utan att tappa greppet om armen. Den som först får ner den andra på marken vinner.

Är vissa dialekter mer omtyckta än andra?

Det finns inte så mycket forskning på svenskars attityder till olika svenska dialekter, och det var ett tag sedan det undersöktes. Därför vet vi inte riktigt hur det ser ut idag. I två undersökningar från 70-talet (Bengt Loman 1973) och 90-talet (Jasmina Bolfek Radovani 2000) var resultaten i alla fall ganska lika varandra. Dialekterna i norra och västra Sverige var mer omtyckta än andra dialekter. Till exempel var göteborgska, värmländska, och dalmål mycket populära. Dessutom var gotländska mycket omtyckt i båda undersökningarna. Skånska och stockholmska var däremot mindre omtyckta.

Det fanns också attitydskillnader i olika delar av landet i undersökningarna. Norrländska var till exempel mindre populärt i Skåne än i resten av landet. På samma sätt var skånska mindre omtyckt i Norrland än i övriga Sverige. Forskare har också kommit fram till att vi brukar vara lite extra misstänksamma mot våra grannar. Dialekterna i områden som gränsar till vårt eget område tycker vi ofta inte om.

Tycker vi om vår egen dialekt då? Det kan vara lite blandat. På ett sätt tycker vi inte om den. Det känns finare att prata mindre dialekt och mer likt stockholmska (som har hög status trots att det inte är så populärt) eller standardspråket (utan dialekt). Men på ett annat sätt tycker vi om vår dialekt. Den visar att vi hör ihop med och tycker om vår familj och våra vänner, som pratar likadant som vi.

Idiolekten – din personliga dialekt

Varje människa har ett unikt sätt att uttrycka sig på. Det gäller både i tal, i skrift och med kroppsspråket. Språkvetare kallar det för personens *idiolekt*.

Idiolekten påverkas mycket av dialekten (eller dialekterna) som en person hör. Man påverkas mest som barn men även som vuxen. Det sociala sammanhanget påverkar också mycket. Det är till exempel vilken utbildning och vilka yrken ens föräldrar och andra personer i ens närhet har när man är barn, och utbildningen och yrket som man själv får. Även ålder och kön påverkar idiolekten.

Man kan säga att idiolekten skapas utifrån alla intryck och erfarenheter en person får. Den skapas utifrån vad varje person hör, ser och läser genom hela sitt liv, och den förändras med tiden.

Läs- och lyssningstips

Här kommer några tips på var du kan lyssna på och läsa mer om dialekter. Fler förslag finns på vår webbplats bland våra [tips för barn och unga](#) där du också hittar tips på bland annat skönlitteratur, musik och filmer på dialekt. Du kan också titta på våra [lästips för vuxna](#), och på litteraturlistan i undervisningsmaterialet [Dialekter i skolan](#).

[Aktuellt dialektord](#). På vår webbplats kan du läsa små artiklar om ett nytt dialektord varje månad. Vissa är ganska lättlästa medan andra är svårare att förstå. Alla artiklarna finns uppställda i alfabetisk ordning.

Andersson, Lars-Gunnar (1985): *Fult språk. Svordomar, dialekter och annat ont*. Populärvetenskaplig bok som är lite svårläst och främst passar dig som går på gymnasiet. Den handlar om vad som anses vara rätt och fel, fult och fint i språket.

 [Dialekter](#). På vår sida *Dialekter* på Facebook tipsar vi om tidningsartiklar, musik, forskning, filmer, böcker, debatter, tv-klipp m.m.

Einarsson, Jan (2009): *Språksociologi*. 2:a upplagan. Boken tar upp olika typer av samband mellan språket och samhället. Boken riktar sig främst till högskolestuderande, så den är ganska svårläst.

[Frågor och svar om dialekter för unga](#). På vår webbplats besvarar vi några vanliga frågor om dialekter som vi brukar få av barn och ungdomar. En del av frågorna och svaren har du redan läst i det här faktahäftet, men det finns också andra frågor och svar där.

[Frågor och svar om dialekter](#). Det finns också vanliga frågor och svar för vuxna på vår webbplats. De är svårare att läsa och förstå för barn, och du kan behöva hjälp av någon vuxen när du läser.

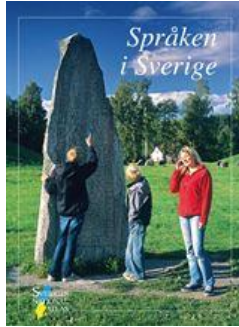
Lyssna på dialekter. På vår webbplats kan du lyssna på inspelningar från alla Sveriges landskap. Inspelningarna är gjorda från 1940-talet och fram till idag. De allra flesta representerar ett äldre språkbruk, hur dialekterna lät förr. Du kan jämföra våra inspelningar med inspelningarna från *SweDia 2000* som visar hur dialekterna låter idag.

Lyssna på svenska dialekter! Cd med utskrift och översättningar utgiven av Språk- och folkminnesinstitutet genom Eva Thelin (2003). Detta är vår egen cd med 29 inspelningar. En bok hör till där inspelningarna finns utskrivna och översatta. Alla Sveriges landskap finns med.

[Snacka om tal](#). Svenska litteratursällskapet i Finland har på sin webbplats ett tema för barn och ungdomar om språk och dialekter. Texterna handlar exempelvis om finlandssvenska jämfört med sverigesvenska, skrivet talspråk, ungdomsspråk och slang.

[Spara det finlandssvenska talet.](#) Webbplats där du kan lyssna på inspelningar med både yngre och äldre talare från olika orter i Finland. Det finns både nya och äldre inspelningar.

Språken i Sverige. Sveriges Nationalatlas (2010). Redaktörer Östen Dahl & Lars-Erik Edlund. Stockholm. Boken handlar både om svenskan och om andra språk i Sverige. Du kan bland annat läsa om språkläktskap, svenska språkets historia, traditionella och moderna dialekter, ortnamn, personnamn, de nationella minoritetsspråken och teckenspråket. Till boken hör en cd med intervjuer och berättelser på tio svenska dialekter. Texterna är ganska svårlästa men det finns mycket intressanta kartor och bilder i boken även för dig som är yngre.

[SweDia 2000.](#) Webbplats där du kan lyssna på dialekter inspelade åren 1998-2000. Det är både unga och gamla, kvinnor och män som talar. Det är spännande att jämföra SweDias inspelningar med våra dialektinspelningar. Våra inspelningar representerar ett äldre sätt att tala. Du kan tydligt höra att det finns skillnader i dialekterna nu jämfört med förr i tiden.

Thelander, Mats (1996): "Från dialekt till sociolekt." I boken *Svenskan i tusen år: glimtar ur svenska språkets utveckling*. Redaktörer Lena Moberg och Margareta Westman. Det här är en uppsats som är lite svårare och främst passar dig som går på gymnasiet. Den handlar om hur dialekterna har utvecklats ur ett historiskt perspektiv.